

Smid Róbert
Az ökokritika dilemmái

Smid Róbert

Az ökokritika dilemmái

*Kortárs ökológiák az irodalom
és a technológia diszkurzív metszéspontjaiban*

Századvég Kiadó, 2023
Budapest

A szerző a könyv megírása során a Nemzeti Kulturális Alap alkotói ösztöndíjában részesült.

Nemzeti
Kulturális
Alap

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

© Smid Róbert

A borítón a szerző fotója © Máth Kristóf

© Századvég Kiadó, 2023
Felelős kiadó: Molnár Attila Károly
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona
Borítóterv: Albert Anna
Tipográfia és tördelés: Fodor Gábor
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISBN 978-615-6436-25-2

Tartalom

Bevezetés	9
<i>A természet nélküli ökológia és az ökokritika egyéb dilemmái</i>	
I. DISKURZUSOK ÖKOTUDATOSSÁG ÉS ÖKOLÓGIAI TUDAT KÖZÖTT	
A természet mint gond	37
<i>Közösségi kertek és nemzeti parkok</i>	
Egy körzet természetrajza	56
<i>Zoopoétika Bodor Ádám regénytrilógiájában</i>	
A ló meghal, a médium él	93
<i>Médiumgenealógiák az antropológiai differenciához mint kultúrtechnikához</i>	
Egy sziget lehetőségei	126
<i>A szigetek mint az ökológiai, tudományos és társadalmi diskurzusok metszéspontjai</i>	
A degeneráció szörnyűsége	155
<i>Dr. Moreau szigete mint az antropológiai differencia kísérleti terepe</i>	

„Szervesen lebomlik” <i>Degradáció és reprodukció kettős kötése, avagy az ökológia élőhalottjairól</i>	168
A halál hasznosítása és az újrahasznosított „élete” <i>Bartók Imre és Szerényi Szabolcs new weird fictionjei</i>	192
A fehér ökológia <i>A kockázatkezelés vége az ökokatasztrófák korában</i>	211
II. AZ ÖKOLOGIKUS LÍRAI MEGSZÓLALÁSMÓD A MODERNSÉG KORSZAKKÜSZÖBEIN	
Antropomorfizmus és ökomimézés <i>A természet csendje a tropológiában és az ökológiában</i>	249
Kettős halál <i>A poétikai kommunikáció mortifikációjának alakzata a magyar modernségben</i>	271
Harc a technikával <i>A technikai és a szerves (ön)szerveződés interakciós alakzatai a Harc az ünnepért-ben</i>	314
A megszólalás immerzióélménye <i>A természetbe foglaltság önfelszámoló szinekdochéja József Attilánál</i>	344
Utószó <i>Sötét ökológia helyett az ökológiai tudat sötétsége – amikor minden tehén egyforma</i>	368
A tanulmányok első változatának megjelenési helye Köszönetnyilvánítás	379 380

A „természet” emberemlékezet óta háborúban áll az élettal.

Félix Guattari

Nem az a bűn, ha uralni akarjuk a természetet, hanem ha azt hisszük, hogy annak uralása emancipációt, nem pedig kötődést jelent.

Bruno Latour

Az ökológiai gondolat egy vírus, amely a gondolkodás összes területét megfertőzi.

Timothy Morton

Bevezetés

A természet nélküli ökológia és az ökokritika egyéb dilemmái

Mi az ökokritika?

Az ökokritika kifejezés az utóbbi évtized során beépült a honi bölcsészettudomány nyelvhasználatába. Bár intézményesítésére itthon az első kísérlet a *Helikon* folyóirat 2007/3-as számához köthető, Devescovi Balázs már a kétezres évek elején felhívta a figyelmet az ökokritikára mint angol–amerikai irodalomelméleti irányzatra, 2007-es Eötvös József-monográfiájában pedig hasznosította annak belátásait. Viszont egészen 2018-ig kellett várni arra, hogy az ökokritika szó címszerepben is feltűnjék, Hódosy Annamária *Biomozsi: Ökokritika és populáris film* könyvében. A nemzetközi konszenzus szerint az ökokritika (*ecocriticism*) szót William Rueckert használta először egy 1978-as tanulmányában, amely nem elsősorban a természetet a középpontba állító irodalmi művek szisztematikusabb tárgyalására tett javaslatot, mint inkább azt mérlegelte, hogy az ökológia tudományának megközelítésmódjai és terminusai mennyire hasznosíthatók az irodalomtudományban.

A Rueckert írását követő évtizedekben formálódó ökokritikai diskurzusról joggal jegyzi meg Nemes Péter, hogy az „valódi elmélet nélkül igyekszik egy elméleti iskola látszatát kelteni”, illetve, hogy „nem elméleti problémákra adott válaszoknak köszönheti létrejöttét és fejlődését, hanem egy hiány felismerésének és fokozatos orvoslásának”.¹ Ennek egy másik oldalát világítja meg

¹ Nemes 2007, 347.

Ursula Heise, amikor feltételezi, hogy az ökokritika inkább egy közös politikai projekt, a természetvédelem, nem pedig közös elméleti és módszertani alapok mentén szerveződik.² Erre jelentkezett reakcióként a szöveghez, az irodalom szoros olvasásához való visszatérés sürgetése, amikor többen felismerték az irodalomtudósok közül, hogy az ökokritika könnyen egy olyan „antropocentrikus szekta” áldozatává válhat, amelyik pusztán az ideológiai csatározások újabb fegyverét látja benne, és általa kíván magának könnyű népszerűséget szerezni.³ Ezek a megállapítások megállják a helyüket az ökokritika úgynevezett első hulláma esetében, amelynek középpontjában az amerikai irodalom jellegzetes műfajaihoz (ilyen a *nature writing* [természetirodalom], amelynek eredetéként általában Ralph Waldo Emerson 1836-os *Nature*, illetve Henry David Thoreau *Walden* című művét szokták emlegetni) és témáihoz (például tájrepresentációk) való újfajta hozzáférhetőség keresése, azok újraértése állt. Az első hullám arra alapozta értelmező horizontját, hogy a lehatárolható, véges környezet, amelyet a szerző és az olvasó belaknak, nem csupán kulturálisan létezik, de természeti tényezők által is meghatározott (akár úgy is, hogy azok a kulturális reprezentálhatóságot megbolygatják, leépítik), ekképpen pedig a természet az olvasást megalapozó hagyománytörténésnek már mindig is része, de túl is mutat azon, mert túléli az aktuális szerzőt és az aktuális olvasót.⁴

Az ökokritika második hulláma már kritikailag viszonyult ahhoz, amit az első hullám evidenciaként fogadott el, hogy például a műveket és azok befogadását túléli a természet (gondolhatunk itt akár arra is, hogy bizonyos regényekben találkozunk olyan fajokkal, amelyek ma már kihaltak, de a szöveg írásának idején még léteztek, mint a jávai tigris az indonéz mesékben). Az ökokritika a '90-es évek második felétől kezdve ezért tett vizsgálat tárgyává olyan koncepciókat, mint a természet, illetve viszonyokat, mint a szöveg és a környezet közötti referenciális kapcsos-

² Heise 2006, 506.

³ Robisch 2009, 700.

⁴ Tucker 1999, 505.

latok. Tehát a második hullám magát a természet fogalmát és kapcsolatrendszerét problematizálta, feltéve például annak kérdését, hogy természetesen vajon az iparosított környezetet, a vidéki tájat vagy a magányos hegyvonulatot értjük.⁵ Az egyik alapvető ökokritikai belátás az lett, hogy a természetet mindig normaként alkotjuk meg magunknak,⁶ ennél fogva pedig, ha idealizáltságában azt félreismertük, félreértelmeztük, akkor annak a gyakori ellenpárjaként szerepeltetett kultúrához, illetve technológiához is fals koncepciókkal közelítettünk eddig – tehát a technológiának pusztítóként, károsként, erőszakosként stb. sematizálásával is szakítani kell.⁷ Ennek a felismerésnek a hordereje abban állt, hogy a marxista hagyomány szembeállításait, amelyek a természet és az urbanizáció vagy a kolónia és a vadon között képződtek meg,⁸ fellazította, így megkezdődhetett az ökokritika kiszabadítása a bukolicus idill bűvköréből.

Az ökokritika második hulláma Timothy Morton 2007-es *Ecology without Nature* című könyvével tetőzött. Morton amellett érvelt, hogy az irodalmi szövegekben vagy valami fikciós (re)konstrukció kapja meg a természet nevet, vagy rejtetten működik a természet – tehát végső soron annak feleltethető meg, amit kitarar, elleplez a szöveg –, vagy pedig a természet ellenállásként jelenik meg, amikor a szöveg nem képes önmagán túlmutatni, ekképpen egy olyan másolatot mutat be természetként, amelynek eredetije viszont e szöveges másolat alapján kerül elgondolásra, utólagosan eredetiként azonosításra. Az ökokritika harmadik hulláma javarészt a mortoni belátásokra építve pozicionálja magát metakritikaiként, hiszen magának az ökokritika beszédmódjának, értelmezői és olvasási gyakorlatainak apóriáira mutat rá. Jelen könyv ehhez a harmadik hullámhoz csatlakozik, amikor a kortárs ökokritika dilemmáit veszi sorra: azokat a gondolkodá-

⁵ Idetartozik még az is, hogy az „ökokritikai megközelítés arra irányul, hogy leleplezze a látszólag környezetbarát szemlélet mögött meglapuló – s annak végeredményben ellentmondó [-] fogyasztói mentalitást.” Hódosy 2018, 23.

⁶ Vö. Beck 2009, 82.

⁷ Turner 1996, 45.

⁸ Vö. Buell 2005, 13.

si-diszkurzív mintákat, a problémamentesnek és konszenzusosnak bemutatott vizsgálódási területeket és bináris opozíciókat, amelyeket az ökokritika a saját diszciplináris megalapozásához felhasznált.

Az ökokritika diszciplínatörténetében két meghatározó irány képviselteti magát: az egyik a természet és a kultúra folyamatai közötti kölcsönhatásokat vizsgálja, a másik pedig a természet történeti konstrukcióit.⁹ E kettő közös kérdései közé tartozik például az, hogy az eltérő kultúrák különböző korokban miért tekintettek mégis egyöntetűen úgy a természetre, mint amiből az ember számára etikai normákat lehet kinyerni. Ennek fonákja, hogy miként írták vissza természetesként a társadalmi normákat, ennek mentén rögzítve a természet tökéletességét és csorbíthatatlan transzcendentalitását.¹⁰ E kétirányúság újabb elméletét találjuk a jelen könyvben többször hivatkozott és Benjamin Bühler által részletesen elemzett ökogovernmentalításban. Ehhez kapcsolódik annak belátása is, hogy a kortárs viszonyokat meghatározó neodarwinista és neoliberális gondolkodásmód a biológiai és a gazdasági optimalizáció elméleteit egymás javára kijátszva visszaírja ökonómia és ökológia közös gyökereit, a fenntartás, az elrendezés és az előjelzés aktusai mentén. Ezért vált az ökológiai diskurzusnak is meghatározó figurájává a harc, például a fennmaradásért a katasztrófikus viszonyok között, a természeti készletek megszerzéséért és felhalmozásáért stb.¹¹ Ezzel párhuzamosan pedig amikor a természetben folyó evolúciós küzdelem és a természet ellen folytatott háború¹² ugyanannak az ökoszisztémának a részeként lettek elismerve, akkor történt meg az ökológia ökonomizálása;¹³ ezt nevezem ebben a könyvben fehér ökológiának.

⁹ Oppermann 2011, 157.

¹⁰ Vö. Daston 2019, 3–4.

¹¹ Weber 2019, 52.

¹² Vö. Serres 2021, 17–22.

¹³ Az ökológiai elméletben joggal nagyra tartott Barry Commoner négy törvénye is tulajdonképpen ehhez az ökonomizáláshoz járult hozzá: 1. minden mindennel összefügg; 2. minden anyag ki fog kötni valahol; 3. a természet jobban tudja; 4. nincs ingyenebéd. Commoner 1971, 26–36.

Az irodalomtudomány felől tekintve a fentiekhez hasonlóan átviteleken alapuló szétválasztásokra és azonosításokra megállapíthatjuk, hogy azzal párhuzamosan, hogy az ökológia és az élettudományok szívesen használták fel a szöveget és a nyelvet mint metaforát (amikor például az élet könyvéről vagy a genetikai kódokról beszéltek), az ökológia szövegelméletként a retorikai és poétikai alakzatok viszonyrendszerében is értelmezhetővé vált. Ez a kettős kötés szolgáltatja az ökokritika metakritikus harmadik hullámának egyik alapját. Ugyanis ma már fenntarthatatlan annak illúziója, hogy az ökokritika feladata az egymástól történetileg, tudományterületileg stb. szépen elhatárolható környezet- és természetkonceptiók és -reprezentációk vizsgálata legyen, illetve az, hogy az irodalomban megoldást találjon az ökológiai krízisekre. Nemcsak azért rekesztődött be ilyen értelemben az ökokritika, mert nyilvánvalóvá vált, hogy nem létezik egy, az ökológikus hasznosságot biztosan mérő műszer,¹⁴ hanem azért is, mert a zsinórmértékekkel végrehajtott fogalomalkotás ugyanúgy lekeríti a természetet, a hasznosságelv alapján ökonomizálva azt, mint ahogy a romantika kultikus-esztétizáló gondolkodása tette.

Ökológia – természet nélkül, hipertárgyakkal

Ha Morton *Being Ecological* című könyvének fülszövegére pillantunk, akkor nem feltétlenül a rá oly jellemző fricskák egyikeként értelmezhető a vaskos kijelentés, mely szerint az ökokritika képviselőjeként mit érdekelné őt olyan dolog, mint a természet. E meglepő kivagyiság ugyanakkor az elmúlt évtizedben bőven kapott alátámasztást: az *Ecology without Nature* óta hirdeti, hogy a romantika irodalmának tanúsága szerint maga a természet lehet az ökológiai gondolkodás kerékkötője, amennyiben az szükségszerűvé teszi dichotómiák és elválasztottságok bevezetését. Ez egyfelől megnyilvánulhat a kultúratudomány klasszikus megkülönböztetéseiben, például kultúra és natúra elválasztásában, ahol az

¹⁴ Garrard 2004, 4.

izolált, és ezzel igen gyakran romantizált, idealizált utóbbi tag felé vagy felől igyekeznek a filozok átmenetet kialakítani a kettő között. Tehát nem mást tesznek, mint előbb létrehoznak egy kifehéritett, kilúgozott, sterilizált területet, amelynek később kimutathatják a hibriditását (hogyan a természet sem mindig természetes), vagyis szűrkezőnává nyilvánítják azt. A kulturális és a természeti jegyeket keverve, a vad gondolkodásban, a zabolázatlan vadonban felismerhetővé válnak a kulturális jegyek, ugyanakkor az ember széplélekként (*die „schöne Seele“*) az őt körülvevő épített környezetben viszontláthatja a vágyott organikus, természetes egészt.¹⁵ Akár felismerődik a kulturális ismerősség a zöld idegenségben, akár totális megismerhetetlenségként totemizálódik a természet (ami így toposzként tér vissza a kultúra területére, mindezzel egy újabb szembeállításban megképezve azt, ami megismerhető és ismert az ember számára), valójában a tényleges hibriditás azon félreértés oldalán bukkan fel, amelyet éppen ezek a formaképző átvitelek termelnek ki: autonóm idegenként, az emberi kulturalitásról leválasztva, mégis mindig már előzetesen a belső külsőlegesség helyiértékén pozicionálódik a természet.¹⁶

Ezen önátéjtésünk hatása manapság nyilvánvalóbb, mint bármikor: a természetet kitüntettként kezelő gondolkodás nem kerülheti el a szembenézést egy szükségszerű megkülönböztetéssel a lokális és a globális, a mikro- és a makroszintek, az akut és a krónikus, az eseményszerűség és a látencia között. Erre szolgálhat példaként az ökokritika kedvelt témája, időjárás és klíma különbsége: előbbi eseményszerű, mondjuk, elkezd zuhogni az eső, amikor kilépek a lakásból; utóbbi viszont látens, állandóan jelen lévő, lassan változó, és mindenkit érintő.¹⁷ Nem véletlen, hogy a globális felmelegedésről mindenkinek megvan a véleménye, ahogy az sem, hogy csak extrém időjárásként eseményesítve hívhatjuk fel rá a figyelmet – például a katasztrófafilmekben.¹⁸ A mikro- és makroklíma ugyanakkor szembe is kerülhetnek egy-

¹⁵ Vö. Morton 2007, 142.

¹⁶ Uo. 141.

¹⁷ Uó. 2010, 28, 99.

¹⁸ Vö. Horn 2017, 41–3.

mással, amennyiben a légkondicionáló berendezés használata bár elviselhetővé teszi számunkra a forró napokat lokálisan, ám hozzájárul az üvegházhatás felerősödéséhez globálisan. Ez a dilemma az ökológiai tudat terméke, de csak az ökokritika területén jelentkezik paradoxonként, hiszen a globális felmelegedés vagy éppen a fajok tömeges kipusztulása mindenre és mindenkire kiterjedő folyamatként szükségképpen azzal a félreértéssel jár, hogy az ökológia valami nagy dolog lenne. A Morton-féle ökológiai gondolat ezzel ellentétet állít; akkor érthetőek meg a hatásösszefüggések és – ezzel párhuzamosan – iktathatók ki az apóriák, illetve békíthetőek ki egymással a dichotómiák tagjai, ha merünk kicsik lenni.¹⁹

Ennek lételeméleti megtámogatását találjuk többek közt az Ian Bogost által javasolt *tiny ontology*ban²⁰ (pici ontológia) vagy Levi Bryant *flat ontology*jánál²¹ (lapos ontológia); bennük egyszerre de-hierarchizálódnak a létezők – az ember nem a lovak és az angyalok között foglal helyet, hanem vannak emberek, lovak és angyalok –, és pontosan végigkövethetővé válik, miként létezhet úgy egy ökológiai rendszer, ha nem a lokális folyamatok terjedelmesednek globálissá, vagy fordítva, globális folyamatok csapódnak le lokálisan, hanem a kapcsolatokat egyenrangú, ugyanazon a szinten elhelyezkedő elemek közötti hatásösszefüggések szabályozzák. A kicsi dolgokra koncentráló vagy lapos ontológiák – amelyek oly kedveltek az új realizmusokban²² – ugyanakkor nemcsak azzal a hozadékkal járnak, hogy semmit nem lehet elrejteni, nincsenek többé mögöttes tartalmak²³ – ekképpen semlegesítve a transzparenciával való megrögzöttségünk miatt napjainkban új erőre kapott gyanú hermeneutikáját –, hanem annak a kérdésnek a feltételére is sarkallnak: meddig terjed az a környezet, amelyet lokálisként fogunk be, és amelynek a kiterjesztése megtörténne valami globálisnak tétélezett fenoménre? Holott ez utóbbi tethez mindig kétirányúságot is kapcsolunk, ugyanis a környezetünk

¹⁹ Vö. Morton 2018, 16–8.

²⁰ Lásd ehhez Bogost 2019, 19–29.

²¹ Lásd ehhez Bryant 2011, 33.

²² Lásd ehhez Horváth–Losonczi–Lovász 2021.

²³ Morton 2018, 30–2.

globális folyamatok által meghatározott és *vice versa*, amit lokálisan teszünk, annak önmagán túlmutató jelentősége lehet: ahogy a szlogen szól, „*Think global, act local!*” Hol vannak tehát a környezetünk határai? Azon túl, ameddig a szem ellát? Beletartozik abba a természet is? Netalán a határtalan természet visszaszorításával hoztunk létre lokális környezetet magunknak? Nehezen lehet tagadni, hogy az ilyen, jelenlegi gondolkodásmódunkhoz tökéletesen illeszkedő kérdések még javában annak a romantikának adósai, ami a természetből konstrukciót csinált; legyen az autopoietikus automata,²⁴ atmoszféra (*ambience*),²⁵ vagy egy lekerített, ezzel pedig egyedített és értékes dolog, egy kurált esztétikai objektum, amelyen keresztül a szubjektum elvégezheti önkaktualizációját.²⁶

Hogy e romantikus örökségünk ennyire szívósan velünk tartsa a mindennapokban, annak előfeltétele, hogy a természet mindig áthelyeződjék, valahányszor szembekerülünk vele, tehát maga is az *X-akták* módján válhasson idegenné; ahogyan az igazság, a természet is mindig odaát van. Akár horizontális, akár vertikális vonalak által rétegzetten gondoljuk el a Földet – előbbi esetben az érintetlen természet helye valahol fent lenne, például a sztratoszférában, illetve azon túl, vagy éppen lent, a földkéregben; utóbbi esetben pedig mindig valami egzotikus és a maga teljességében hozzáférhetetlen episztemológiai rezervátum területét tudva magáénak –, a megismerhetetlenség és az idealizálás kéz a kézben járnak a természetről való gondolkodásunkban. Vélhetőleg a legtöbb humán tudós úgy gondolja, hogy a természetet mint a „túl” szféráját a maga fizikai valójában a geológusok, a meteorológusok, a régészek, az erdészek stb. ismerhetik meg, és nem olyanként kínálkozik, amelyben már mindig is és mindnyájan benne vagyunk. Az ökokritika az izolált, határtalan, megismerhetetlen és egzotikus természet paradoxonokkal terhelt szellemét űzi ki azzal, hogy a romantikában és a modernségben egyaránt

²⁴ Uő. 2007, 183.

²⁵ Uo. 145.

²⁶ Reckwitz 2020, 208–14.

jelen lévő önellentmondást teszi meg kiindulópontjaként. Morton ott jelöli ki a modernitás apóriáját, hogy az egyszerre lehetett az ökológia előfeltétele és legfőbb akadálya: arra alapozta episztemológiáját, hogy minden eszközzel meggátolja a hozzáférést a természethez, azonban ezzel pontosan az ökológia vált az egyik legkarakteresebb örökségévé. Ha a modernség szélmalomharcot vívott az elemekkel, a természetességgel, az organikussággal – röviden: a romantika minden áthagyományozott ködképével –, akkor valahányszor csak felismerte saját diszpozícióját e harcban, az annak való ellenállással dagasztotta az ökológiai gondolkodást.²⁷ Ha a modernség a technika és a gép kora, ennek pedig csak felerősödése ment végbe a posztmodernben, akkor a megzabolázott, kolonizált természet idegensége pontosan abból fakadhatott, hogy benne a modernnek magukat látták: saját legelemibb kultúrtechnikákat ismerték fel a madarak fészeképítésében, a gyom és a dísnövény hadakozásában, a méhek beporzó mezőgazdasági munkájában, valamint abban, ahogy egy polip a lakhelyét kövekkel díszíti. Ha a modernnek a természet kulturális idegensége abban mutatkozott meg, hogy felfokozottabb, zöldebb és érintetlenebb állapotban találták *ott* magukat – szinkronban annak logikájával, hogy az igazi természet mindig *odaát* van –, akkor nem véletlenül ők tették ki az első „Fűre lépni tilos!” táblákat a parkok gyepére.²⁸

Hogy ily módon maga a természet már eleve csak denaturáltként kerülhet megközelítésre, mint „lassított formában történő agrilogisztika”,²⁹ annak bizonyításához ma elegendő Hegyeshalom felé vennünk az irányt. Ugyanis bár teljes joggal panaszkodhatunk arra a „fűre lépni tilos” mentalitás alapján, hogy a szélrózsművek eltorzítják a nyugat-magyarországi tájat, ezzel a megjegyzéssel nem valamifajta transzcendentális szépséget tulajdonítunk ismét a természetnek? A természettel azért nem megy sokra az ökológiai gondolkodás, mert az szükségszerűen emberléptékűre redukált végtelenségként jelenik meg; noha annak éppen a Kisalföld

²⁷ Vö. Morton 2010, 5.

²⁸ Vö. uo. 6.

²⁹ Uő. 2018, 24.

turbinái szabnak határt, meddig lát el a szem a rónák végtelenjében. Ha valamiért eszünkbe ötlük erről a fenséges tapasztalatának kifordítása, az egyáltalán nem a véletlen műve: Morton szerint az ökológiai fenséges forrása ugyanis nem a róna börtönéből szabadult saslélek, hanem annak etikai fenségessége, hogy az ember lemondott a szénhasználatról.³⁰ Amivel szembesülünk annak érdekében, hogy megmentsük a természetet, éppen a beépítése, megszállása, gyámság alá helyezése, és végső soron a saját ebbéli döntésünk eredménye: a szépség helyett a szélerőművekkel torzítás, az illúzióink összetörése, az ökológia deromantizálása és a természet szellemének kiűzése – továbbá megint csak az ökológia és az ökonómia felbonthatatlan frigye. Például az energiatakarékos kondenzációs kazán eco fokozata nem elsősorban a természetre van tekintettel, hanem a felhasználónak spórol. A természetet amúgy sem jellemzi az energiahatékonyság, akármennyire igyekszünk is azt ökonomizálni,³¹ a klímaváltozás viszont a hatékonyságelv régi eugenikai fantáziáit teljesítheti be számunkra, amennyiben a tengerek és óceánok felszíni melegedésével a pingvineknek egyre mélyebbre kell úszniuk a halakért, viszont a teknősök szaporodására a magasabb hőmérséklet jótékony hatással van:³² melyiknek kell mennie a kettő közül? Úgy tűnik, hogy ez a mi fenséges döntésünk függvényévé vált.

Az ökokritika egyik kulcsfogalmává vált hipertárgy (*hyperobject*) az ilyen ellentételezésekre, libikókalogikákra (pingvinek kontra teknősök) szolgál bizonyos mértékig gyógyírként – amellet, hogy a természet kulturálisan kódolt körforgásától eltérő ökológiai időbeliségekről, temporális folyamatokról való gondolkodást is lehetővé teszi. A hipertárgyakhoz öt jellemzőt rendel Morton, ezek a viszkozitás, az időbeli hullámmászás, az interobjektivitás, a nem lokális létezés és a fázisokra tagolódás. A hipertárgyak alapján megközelített ökológia nem más, mint az emberi és a nem emberi, az organikus és az anorganikus által kialakított háló vagy

³⁰ Uő. 2010, 9.

³¹ Weber 2019, 71–2.

³² Shellenberger 2020, 64–5.